

5. Η ΠΡΟΝΟΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΕΝ ΤΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

1. Ἡ Δημιουργία

Ὁ Θεός ἐδημιούργησε τόν κόσμον καί τόν ἄνθρωπον διά τοῦ λόγου Του, "ἐκ τοῦ μηδενός" καί "ἐν χρόνῳ", ἐδημιούργησε δέ αὐτά "καλά λίαν". "Ἐκτίσεν" αὐτά διά τοῦ Υἱοῦ-Λόγου, γι' αὐτό καί στήν πρὸς Κολασσαεῖς ἐπιστολή του ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γράφει ὅτι "ἐν αὐτῷ (δηλαδή, τῷ Υἱῷ) ἐκτίσθησαν τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καί τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατά καί τὰ ἀόρατα" καί συμπληρώνει: "τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καί εἰς αὐτόν ἔκτισται καί αὐτός ἐστὶν πρὸ πάντων καί τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε (συγκρατοῦνται)" (α' 16-17). Προκύπτει λοιπὸν ὅτι "ὁ κόσμος οὔτε ἐξ ἑαυτοῦ ἐγένετο οὔτε αἰωνίως ὑφίσταται, ἀλλ' εἶνε προϊόν τῆς σοφίας, τῆς δυνάμεως καί τῆς θελήσεως τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, διά μόνου τοῦ λόγου αὐτοῦ συντελεσθεῖς"¹.

Τὴν πίστη καί τὴν ἔννοια τῆς δημιουργίας τῶν πάντων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συνοψίζει ὁ Ἀπ. Παῦλος σὲ λίγες λέξεις στήν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολή του γράφοντας: "ὅτι ἐξ αὐτοῦ καί δι' αὐτοῦ καί εἰς αὐτόν τὰ πάντα" (ια' 36).

Μόνο στήν πίστη περί Θεοῦ Δημιουργοῦ καί στήν δημιουργική του ἐνέργεια μπορεῖ νά στηριχθῇ ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ θαύματος, τῆς ἀνακαινίσεως τῆς φύσεως καί τῆς τελειώσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Ἡ Χριστιανικὴ πίστη διακρίνει τόν Δημιουργό Θεό ἀπὸ τόν κτιστό κόσμον, ξεχωρίζει τό ἄκτιστο καί ἄτρεπτο ἀπὸ τό κτιστό καί τρεπτό. Ἔτσι, διαφυλάσσει ἀλώβητη τὴν ὀρθή ἔννοια περί Θεοῦ "ὡς ὑπερκειμένου τῆς ὕλης καί τοῦ γίνεσθαι", ἀλλὰ καί τοῦ κόσμου "ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀπολύτως ἐξαρτημένου".

Ἡ πίστη αὐτὴ τοῦ Χριστιανοῦ τόν διαφοροποιεῖ πρωτίστως ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς αὐτόματης γενέσεως τοῦ κόσμου σάν ἀποτελέσματος τῆς τύχης, τῆς μοίρας, τοῦ "αὐθύπαρκτου". Ἐπίσης ἀπὸ τόν πανθεϊσμό, ὁ ὁποῖος κηρύσσει ὅτι Θεός καί κόσμος εἶναι ἓν ὅλον, (ἓνα καί τό αὐτό, βλέπε παλαιότερες δοξασίες τῶν ἀρχαίων εἰδωλολατρῶν καί τῶν συγχρόνων ὁμάδων τῆς "Νέας Ἐποχῆς"). Τέλος, τόν διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὴν λεγόμενη "διαρχία" (Πλάτων) σύμφωνα πρὸς τὴν ὁποία ὁ Θεός ἐμορφοποίησε μόνον καί διεκόσμισε τόν κόσμον, ἀλλὰ δέν τόν ἐδημιούργησε².

¹ Ἀνδρούτσου Χρ., Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1956, σελ. 93.

² Πρβλ. αὐτόθι.

Πρέπει ακόμη νά συμπληρώσουμε ὅτι ὁ Θεός ἐδημιούργησε τόν κόσμον ἀπό ἀγαθότητα καί ἀγάπη, ἐλευθέρως καί ὄχι ἐξ ἀνάγκης. Αὐτῆς τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐξάγγελος καί ὑμνη-τῆς ἡ ἴδια ἡ δημιουργία Του καί ἰδιαίτερα τὰ λογικά ὄντα. *"Οἱ οὐρανοί διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποιήσιν δέ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τό στερέωμα"* (Ψαλμ. ιη΄ 1). Ὅλα τὰ δημιουργήματα καί κατὰ ἰδιαίτερον τρόπον τό "κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν" Αὐτοῦ δημιουργηθέν, ὁ λογικός καί ἐλεύθερος ἄνθρωπος ἐκδηλώνουν, ἀποκαλύπτουν καί ἀντικατοπτρίζουν τίς θεῖες ιδιότητες καί τελειότητες καί ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν τήν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

Πολύ παραστατικά διατυπωμένη βρίσκομε τήν πίστη αὐτή τῆς Ἐκκλησίας στούς λόγους τοῦ Ἀπ. Παύλου στόν Ἀρειο Πάγο: *"ὁ Θεός ὁ ποιήσας τόν κόσμο καί πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καί γῆς Κύριος ὑπάρχων οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ... αὐτός διδούς πᾶσι ζωὴν καί πνοήν καί τὰ πάντα· ἐποίησέ τε ἐξ ἐνός αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων... ζητεῖν τόν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτόν καί εὗροιεν καί γε οὐ μακράν ἀπό ἐνός ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γάρ ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν"* (Πράξ. ιζ' 24-28).

Μέσα σ' αὐτές τίς λίγες, ἀλλά δυνατές καί περιεκτικές λέξεις τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀποκαλύπτεται ἡ παντοδύναμη δημιουργική δύ-ναμη καί ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἡ ἰδιαίτερη φροντίδα καί πρόνοια μέ τήν ὁποία ἐδημιούργησε τὰ ὄντα καί ἡ δυνατότητα πού ἔδωσε στά λογικά ἐξ αὐτῶν νά "ψηλαφίσουν" καί νά "εὗρουν" Αὐτόν, ἔξω ἀπό τόν ἑαυτόν τους ὑπάρχοντα, "οὐ μακράν ἐκάστου", πάντως ἐκτός αὐτῶν, ἀπείρως δέ διαφέροντα ἀπ' αὐτά κατ' οὐσίαν. Περαιτέρω ἀποκαλύπτεται ἡ πανταχοῦ παρουσία τοῦ Θεοῦ καί ἡ ὑπό τήν ἄγρυπνη καί πατρική Αὐτοῦ πρόνοια ὑπαρξιακή κατάσταση τῶν ὄντων ἐφ' ὅσον "ἐν αὐτῷ ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν".

2. Ἡ Πρόνοια τοῦ Δημιουργοῦ

Ἐφ' ὅσον ὅμως ὁ Θεός εἶναι ὁ Δημιουργός τῶν πάντων εἶναι ἀναγκαῖον, κατὰ τόν Ἀγ. Ἰωάννη τόν Δαμασκηνό, ὁ ἴδιος νά εἶναι καί ὁ Συντηρητής καί ὁ Προνοητής πάντων: *"Διότι εἶναι ἀνάγκη ὁ ἴδιος νά εἶναι δημιουργός καί προνοητής τῶν ὄντων· λοιπόν οὔτε ἀρμόζει οὔτε ὑπάρχει λογική ἀκολουθία ἄλλος νά εἶναι δημιουργός τῶν ὄντων καί ἄλλος προνοητής· ἐπειδή ἔτσι καί οἱ δύο παρουσιά-ζουν ὅπωςδήποτε ἀδυναμίαν, ὁ ἓνας εἰς τήν δημιουργικότητα καί ὁ ἄλλος εἰς τήν πρόνοιαν. Ὁ Θεός λοιπόν εἶναι ὁ δημιουργός καί ὁ προνοητής καί ἡ δημιουργική καί συντηρητική καί προνοητική δύναμεις του εἶναι ἡ ἀγαθή του θέλησις· Πάντα γάρ ὅσα ἠθέλησεν, ὁ Κύριος ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καί ἐν τῇ γῇ"* (Ψαλμ. 134, 6), καί κανεῖς δέν ἀντεστάθῃ εἰς τό

θέλημά του (Ρωμ.9, 19). Θέλησε νά δημιουργηθοῦν τά σύμπαντα, καί ἐδημιουργήθησαν· θέλει νά ὑπάρ-χη ὁ κόσμος, καί ὑπάρχει, καί γίνονται ὅλα ὅσα θέλει"³. Καί ὁ Θεοδώρητος Κύρου χαρακτηρίζει "τόν τῶν ὅλων Θεόν οὐ μόνον δημιουργόν, ἀλλά καί κηδεμόνα καί πρύτανιν καί κυβερνή-την τῶν ὅλων"⁴.

Τί ἐννοοῦμε ὅμως λέγοντας "Πρόνοια" τοῦ Θεοῦ γιά τόν κό-σμο καί τόν ἄνθρωπο; Ὁ Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός δίδοντας τόν ὁρισμό της λέει: "Πρόνοια λοιπόν εἶναι ἡ φροντίς πού δεικνύει ὁ Θεός διά τά ὄντα. Ἐπίσης· πρόνοια εἶναι ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ, χάρις εἰς τήν ὁποίαν ὅλα τά ὄντα ἐκπληρώνουν τόν κατάλληλον προορι-σμόν. Ἐάν μάλιστα ἡ πρόνοια εἶναι θέλησις τοῦ Θεοῦ, εἶναι τελείως ἀπαραίτητον, σύμφωνα μέ τόν ὀρθόν λόγον, ὅλα ὅσα γίνονται μέ τήν πρόνοιαν, νά γίνωνται ὠραιότατα καί θεοπρεπέστατα καί ὅσον δέν γίνεται καλύτερα "⁵.

Τόν ἴδιο ὁρισμό δίνει καί ὁ Νεμέσιος Ἐδέσσης (451 μ.Χ.): "Ὡς τήν ἐκ Θεοῦ εἰς τά ὄντα γινομένην ἐπιμέλειαν καί ὡς βούλησιν Θεοῦ δι' ἣν πάντα τά ὄντα τήν πρόσφορον διεξαγωγήν λαμβάνει"⁶.

Ὁ δογματολόγος τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα Χρῆστος Ἀνδροῦτσος δίδει τόν ἐξῆς ὁρισμό τῆς Προνοίας: "Ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ δι' ἣς ἐπιβλέπει τόν κόσμον, καλεῖται καθόλου πρόνοια, περιλαμβάνουσα τήν συντήρησιν τοῦ κόσμου, καθόσον ὁ Θεός μεριμνᾷ καί ἐνεργεῖ πρὸς συντήρησιν τῶν δημιουργημάτων, καί τήν κυβέρνησιν τήν ἰδίως καλουμένην πρόνοιαν, καθόσον ὁ Θεός κατευθύνει τόν κόσμον εἰς ἐπίτευξιν τοῦ ὑψίστου αὐτοῦ σκοποῦ"⁷.

Ὁ κόσμος, δηλαδή, ὅπως ὀφείλει τήν ὑπαρξή του στήν Θεία δύναμη καί ἀγαθότητα, ἔτσι καί κατά τήν πορεία του πρὸς τόν ὑψιστο σκοπό του, πού εἶναι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ μέσα στήν μακαριότητα τῶν ὄντων τελεῖ ὑπό τήν διεύθυνση τῆς θείας προνοίας, ὅ,τι στήν Γραφή ὀνομάζεται "δεξιὰ τοῦ Ὑψίστου".

Ὁ κόσμος καί μάλιστα ἡ κορωνίδα αὐτοῦ, ὁ "κατ' εἰκόνα Θεοῦ" πλασθεὶς ἄνθρωπος, ὡς πεπερασμένα, σχετικά, κτιστά καί τρεπτά ὄντα, δέν ἔχουν τήν ὑπαρξή τους "ἀφ' ἑαυτῶν". Γι' αὐτό καί πρὸς ἐπιτέλεση τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τους βρίσκονται σέ πλήρη ἐξάρ-τιση ἀπὸ τόν Θεόν καί ἔχουν ἀνάγκη τῆς θείας δυνάμεως, τήν ὁποία πλουσιοπάροχα τούς παρέχει μέ ἀγάπη ὁ Δημιουργός. Λέει ἡ Σοφία Σολομώντος: "ἀγαπᾷς γάρ τά ὄντα πάντα, καί οὐδέν βδελύσσει ὧν ἐποίησας, οὐδέ γάρ ἄν

³ "Ἐκδοσις Ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως, διά τήν Πρόνοιαν, Β' (29) 43, ἔκδ. "Γρηγόριος Παλαμᾶς", σελ. 265.

⁴ "Αἰρετικῆς κακομυθίας ἔλεγχος", ΜΓ, 83 στ. 484.

⁵ Ἰ. Δαμασκηνοῦ, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 263.

⁶ "Περὶ Προνοίας", ΜΓ, 50, στ. 792-793.

⁷ Ἀνδρούτσου Χρ., μν. ἔργ. σελ.112.

μισῶν τι κατεσκεύασας. Πῶς δέ ἔμεινεν ἄν τι, εἰμή σύ ἠθέλησας; ἢ τό μή κληθέν ὑπό σοῦ διετηρήθη; Φείδῃ δέ πάντων, ὅτι σά ἐστίν" (ια΄ 24-26).

Τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ "ἐπιφέρεται" ἄνωθεν τῆς δημιουργίας καί δίνει σ' αὐτήν "ζωήν καί πνοήν καί τά πάντα". Ἐάν σταματήσει αὕτη ἡ προνοητική ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ τότε τίποτε δέν μπορεῖ νά διατηρηθῇ στήν ὕπαρξη. "Ἀντανελεῖς τό πνεῦμα αὐτῶν καί ἐκλεί-ψουσι καί εἰς τόν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσι" (Ψαλμ. ργ΄ 29). Αὐτό διδάσκει καί ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μέ ἄλλες λέξεις στους Κολασσαεῖς, ὅταν λέει ὅτι: "τά πάντα ἐν αὐτῷ (ἐν τῷ Χριστῷ) συνέστηκε (συγκρατοῦνται)" (Κολ. α΄ 17). "Ἄν λοιπόν, λέει ὁ ἱ. Χρυσόστομος, δέν ὑπάρχη Θεός πού τά ἐπιβλέπει αὐτά, αὐτός ὁ λόγος ἀποδείχνεται λάθος ἀπό κάθε μεριά. Διότι δέν εἶναι δυνατό νά μήν ὑπάρχη πρόνοια σέ τόση τάξη πού ὑπάρχει στόν κόσμο. Ἄν δέν ὑπάρχη Θεός, πῶς κρατιῶνται στήν θέση τους ὅλα αὐτά; Κι ἄν ὑπάρχη, πῶς ἀδιαφορεῖ γι' αὐτά; (Κι ἄν αὐτός τά ἐδημιούργησε, πρόσεξε τήν ἀσέβεια, καί τή βλαστήμια πόση μεγάλη εἶναι) μ' ἄν δέν τά ἐδημιούργησε, κι ἔγιναν μόνα τους καί ἀδιαφορεῖ γι' αὐτά, πάλι τό ἔγκλημά του δέν εἶναι πιό μικρό. Βλέπεις πόσο στενά πιέζε-ται ὁ διάβολος, ὅταν ὁδηγῇ τούς ἀνθρώπους στή μανία ἐναντίον τοῦ Κυρίου;"⁸.

3. Τί διδάσκει ἡ Ἁγία Γραφή

Τήν διδασκαλία αὕτη περί Θείας Προνοίας συναντοῦμε πολλάκις στήν Ἁγία Γραφή, Παλαιά καί Καινή Διαθήκη. Ὁ Θεός, μετά τήν δημιουργία τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου, δέν ἔπαυσε νά ἐνδιαφέρεται, νά μεριμνᾷ καί νά προνοῇ γιά τά δημιουργήματά Του.

α) Παλαιά Διαθήκη

Μερικοί προσπάθησαν νά παρερμηνεύσουν τό χωρίον Γένεσις β΄ 2 ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ Θεός μετά τήν δημιουργία ἔπαυσε δῆθεν νά ἀσχολεῖται μ' αὐτήν. Λέει τό χωρίον αὐτό: "συνετέλεσεν ὁ Θεός ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ τά ἔργα αὐτοῦ, ἃ ἐποίησε, καί κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ ἀπό πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ". Οἱ Πατέρες ἐρμηνεύοντας τό χωρίο αὐτό ὑπογραμμίζουν ὅτι ἡ κατάπαυση αὕτη τοῦ Θεοῦ δέν πρέπει νά ἐκλαμβάνεται ὑπό τήν ἔννοια τῆς πλήρους ἀδιαφορίας τοῦ Θεοῦ γιά τήν δημιουργία Του, ἀλλά ὑπό τήν ἔννοια τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς δημιουργίας τῶν εἰδῶν τῶν ὄντων. Δέν πρέπει, δηλαδή, νά ἐννοοῦμε, σύμφωνα μέ τόν Κλήμεντα τόν Ἀλεξανδρεά, ὅτι "πέπαυται ποιεῖν

⁸ Ἰωάν. Χρυσόστομος, Λόγ. Ε΄, Περὶ Μοίρας καί Προνοίας, σελ.292.

(ένεργεῖν) ὁ Θεός", γενικῶς, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἔπαυσε πλέον ὁ Θεός νὰ δημιουργῇ νέα εἴδη ποιημάτων⁹.

Στὴ συνέχεια, μέσα ἀπὸ τὴν μεγαλειώδη διδασκαλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, στὴν ὁποία βρίσκομε τὸν Θεὸν πάντοτε καὶ πανταχοῦ παρόντα καὶ μεριμνῶντα γιὰ τὸν λαὸ Αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα Του, θὰ ἀναφέρω μερικά ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα καὶ πιὸ χαρακτηριστικά χωρία.

Στόν Ψαλμ. ριβ΄ ὁ Θεὸς χαρακτηρίζεται ὡς "ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, ὁ ἐγείρων ἀπὸ γῆς πτωχόν καὶ ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πένητα τοῦ κα-θίσαι αὐτόν μετὰ ἀρχόντων, μετὰ ἀρχόντων λαοῦ αὐτοῦ· ὁ κατοικί-ζων στεῖραν ἐν οἴκῳ, μητέρα ἐπὶ τέκνοις εὐφραينوμένην" (στ. 5-9).

Στόν Ψαλμ. λγ΄ διαβάζομε: "Ὁφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὅλα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν. Πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦν-τας κακὰ τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυον αὐτῶν. Ἐκέκρα-ξαν οἱ δίκαιοι, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτῶν, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτῶν ἐρρύσατο αὐτούς. Ἐγγὺς Κύριος τοῖς συντετριμμέ-νοις τὴν καρδίαν καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι σώσει. Πολλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ρύσεται αὐτούς ὁ Κύρι-ος. Φυλάσσει Κύριος πάντα τὰ ὅσα αὐτῶν, ἐν ἐξ αὐτῶν οὐ συντρι-βήσεται. Θάνατος ἀμαρτωλῶν πονηρός, καὶ οἱ μισοῦντες τὸν δίκαι-ον πλημμελήσουσι. Λυτρώσεται Κύριος ψυχὰς δούλων αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ πλημμελήσουσι πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτόν" (στ. 16-23).

Βλέπουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Κύριος ἔχει στραμμένο τὸ βλέμμα Του στοὺς δικαίους, καὶ εἰσακούει αὐτῶν. Εἶναι ἐγγὺς στοὺς ταπεινοὺς καὶ ρύεται (λητρώνει) τοὺς δικαίους ἀπὸ τῆς θλίψεως τους, φυλλάσσει τὴν ἀκεραιότητά τους καὶ λυτρώνει αὐτούς ποὺ ἐλπίζουν ἐπ' Αὐτόν. Πολλαπλῶς καὶ πολυειδῶς ἀποκαλύπτεται ἡ Πρόνοια τοῦ Θεοῦ.

Στόν Ψαλμὸ νδ΄ σημειώνει ὁ Ψαλμωδός: "ἐπίρριψον ἐπὶ Κύριον τὴν μέριμνά σου καὶ αὐτὸς σέ διαθρέψει· οὐ δώσει εἰς τὸν αἰῶνα σάλον τῷ δικαίῳ" (στ. 23).

Στόν ρμδ΄ Ψαλμὸ ὁ Προφητὰναξ Δαυίδ λέγει: "Οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σέ ἐλπίζουσι καὶ σύ δίδως τὴν τροφήν αὐτῶν ἐν εὐκαι-ρίᾳ" (στ.15). Καὶ συμπληρώνει: "Ἐάν μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἡγρύπνησεν ὁ φυλάσσων" (Ψαλμ. ρκστ΄ 1).

Τέλος, ὁ πγ΄ Ψαλμός (ὁ Προοιμιακὸς τοῦ Ἑσπερινοῦ) εἶναι ἓνας ὕμνος στὴ μέριμνα καὶ τὴν φροντίδα τοῦ Θεοῦ γιὰ ὁλόκληρη τὴν δημιουργία Του, λογικὴ καὶ ἄλογη:

"Ὁ ἐξαποστέλλων πηγὰς ἐν φάραγξιν, ἀνά μέσον τῶν ὀρέων διελεύσονται ὕδατα" (στ.10).

⁹ Βλ. παρὰ Τρεμπέλα Παν., Δογματική, τόμ. 1, σελ. 359.

"Ποτίζων ὄρη ἐκ τῶν ὑπερώων αὐτοῦ, ἀπό καρποῦ τῶν ἔργων σου χορτασθήσεται ἡ γῆ, ὁ ἐξανατέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι καί χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐξαγαγεῖν ἄρτον ἐκ τῆς γῆς καί οἶνος εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου. Τοῦ ἱλαρῦναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ καί ἄρτος καρδίαν ἀνθρώπου στηρίζει" (στ.13-15).

"Πάντα πρὸς σέ προσδοκῶσι δοῦναι τὴν τροφήν αὐτοῖς εἰς εὐκαιρον, δόντος σου αὐτοῖς συλλέξουσιν. Ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα τὰ σύμπαντα πλησθήσονται χρηστότητος. Ἀποστρέψαντος δέ σου τὸ πρόσωπον ταραχθήσονται. Ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καί ἐκλείψουσι καί εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. Ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμα σου, καί κτισθήσονται καί ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπο τῆς γῆς Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καί ποιῶν αὐτὴν τρέμειν, ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων καί καπνίζονται" (στ. 27-32).

Κι ἐδῶ ὁ Ψαλμωδὸς διαπιστώνει καὶ ὑμνεῖ τὴν ἀνεξάντλητη Πρόνοια τοῦ Θεοῦ, ὁ Ὅποῖος "ἐξαποστέλλει τὰς πηγὰς", "ποτίζει τὰ ὄρη", "ἐξανατέλλει χόρτον" καί "ἄρτον ἐκ τῆς γῆς" καί διατρέφει τὸν ἄνθρωπον μέ ἄρτον καί οἶνον. Ἀκόμη γεμίζει τὰ σύμπαντα πλουσιοπάροχα μέ χρηστότητα, "ἐξαποστέλλει τὸ πνεῦμα Του" καί συγκροτοῦνται, ἀλλὰ καί ἀνακαινίζονται τὰ πάντα ἐπάνω στὴν γῆ. "Ὅλα τὰ ὄντα προσδοκοῦν ἀπ' Αὐτόν "πνοὴν καί ζωὴν καί τὰ πάντα". Ἀλοίμονον δέ ἂν ἀποστρέψει τὸ πρόσωπόν Του ἀπὸ τὰ δημιουργήματά Του. Διότι τότε τὰ πάντα θὰ "ταραχθοῦν", θὰ "ἐκλείψουν" καί θὰ ἐπιστρέψουν "εἰς τὸν χοῦν" εἰς τὴν μὴ ὑπαρξη. Γι' αὐτό καί ὅταν ὁ Κύριος ἐπιβλέπει ἐπὶ τὴν γῆν αὕτῃ "τρέμει" καί τὰ ὄρη καπνίζουν ἀπὸ τὴν Πανσθενουργὸ Δύναμη τοῦ Προνοητοῦ Θεοῦ.

Τὴν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ διδάσκει καί ἡ Σοφία Σολομῶντος: "οὐ γὰρ ὑποστελεῖται πρόσωπον ὁ πάντων δεσπότης, οὐδέ ἐντραπήσεται μέγεθος, ὅτι μικρόν καί μέγαν αὐτός ἐποίησεν ὁμοίως τε προνοεῖ περὶ πάντων" (στ⁷ 7). Καί ἄλλοῦ: "Σὺ δέ δεσπότης ἰσχύος ἐν ἐπιεικείᾳ κρίνεις καί μετὰ πολλῆς φειδοῦς διοικεῖς ἡμᾶς· πάρεστι γάρ σοι, ὅταν θέλῃς, τὸ δύνασθαι" (ιβ⁷ 18). Ἐπίσης: "Ἡ δέ σή, πάτερ, διακυβερνᾷ πρόνοια, ὅτι ἔδωκας καί ἐν θαλάσῃ ὁδὸν καί ἐν κύμασι τρίβον ἀσφαλῆ, δεικνύς ὅτι δύνασαι ἐκ παντός σώζειν, ἵνα κἂν ἄνευ τέχνης τις ἐπιβῇ" (ιδ⁷ 3-4).

Τέλος, παραμένοντας στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, βλέπομε νὰ προνοῇ ὁ Θεὸς γιὰ τὸν περιούσιον λαὸν Του στὴν Αἴγυπτο, στὴν πορεία του πρὸς τὴν Χαναάν, στὴν Χαναάν τὴν ἴδια. Νὰ ἐκδηλώνει τὴν πρόνοιάν Του γιὰ τὸν μελλοντικὸ Βασιλέα Δαυὶδ στὴν περίοδο πού ἐδιώκετο ἀπὸ τὸν Σαούλ κλπ.

β) Καινὴ Διαθήκη

Ἡ Καινή Διαθήκη εἶναι μιά συνεχῆς καταγραφή τῆς καθ' ὑπερβολὴν ἐκδηλώσεως τῆς Προνοίας τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ Ἐνσάρκωση τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξε ἡ ὑψίστη ἔκφραση τῆς Πρόνοιας τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἐκπεσόντος λογικοῦ δημιουργήματός Του, τό ὅποιο ἀπό μόνο του δέν ἦταν δυνατόν νά σωθῇ. Στὴν Καινή Διαθήκη ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ Πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἐπεκτείνεται, ὄχι μόνον στίς λεπτομέρειες τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἀλλὰ καί πάνω στά λοιπά δημιουργήματά Του, ἔμψυχα καί ἄψυχα, ὅπως εἶναι "τά πετεινά τοῦ οὐρανοῦ" καί "τά κρίνα τοῦ ἀγροῦ".

Ἐκεῖνο πού ἐπὶ πλέον ἀποκαλύπτεται στὴν Καινή Διαθήκη εἶναι ὅτι Ἐκεῖνος πού ἐδημιούργησε τά πάντα καί πού προνοεῖ γιὰ τά πάντα ἦταν καί εἶναι ὁ Υἱός, *"ὁ φέρων τά πάντα τῷ ρήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ"* (Ἑβρ. α² 3). *"Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τά πάντα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καί ἐπὶ τῆς γῆς, τά ὁρατά καί τά ἀόρατα.... τά πάντα δι' αὐτοῦ καί εἰς αὐτόν ἐκτίσται... καί τά πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν (συγκρατοῦνται)"* (Κολ. α² 16-17).

Ἐπαναλαμβάνομε ἐδῶ αὐτό πού ἤδη ἀναφέραμε πιό πάνω, δηλαδή τούς λόγους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὸν Ἄρειο Πάγο, ὅτι *"ἐν αὐτῷ (τῷ Θεῷ) ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν"* (Πράξ. ιζ' 28). Τίποτε ἀπὸ τό εἶναι μας, τὸν βίον καί τὴν ζωὴ μας, τίς πράξεις καί τίς κινήσεις μας, τά ἔργα μας, δέν μπορεῖ νά νοηθῇ ὅτι θά συμβῇ μακράν καί χωρὶς τὴν πανταχοῦ Παρουσία καί τὴν ἀγαθὴ Πρόνοια τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Ἀπόστολος Πέτρος προτρέπει τούς πιστούς: *"πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ' αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλλει περὶ ὑμῶν"* (Α² Πέτρ. ε² 7). Εἶναι αὐτό πού τόσο συχνά ἐπαναλαμβάνομε σάν αἴτημα στίς πρὸς τὸν Θεόν δεήσεις μας κατὰ τὴν Θεία Λειτουργία: *"ἐαυτοὺς καί ἀλλήλους καί πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα"*.

Ὁ Ἰδιος ὁ Κύριος στὴν ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλία Του εἶναι πολὺ παραστατικός. Μεμφόμενος ἐκείνους πού ὑπολογίζουν στίς δικές τους μόνον δυνάμεις καί δυνατότητες καί ὑποβαθμίζουν τὴν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ, χρησιμοποιοῦν εἰκόνες ἀπὸ τά φυτά ("κρίνα τοῦ ἀγροῦ") καί τά πουλιά ("πετεινά τοῦ οὐρανοῦ") γιὰ νά διδάξῃ τό μέγεθος καί τὸν πλοῦτο τῆς ἀγαθότητος καί τῆς Προνοίας τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. *"Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε καί τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσῃσθε. Οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖον ἐστὶν τῆς τροφῆς καί τό σῶμα τοῦ ἐνδύματος; Ἐμβλέψατε εἰς τά πετεινά τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδέ θερίζουσιν οὐδέ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καί ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Τίς δέ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἓνα; Καί περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; Καταμάθετε τά κρίνα τοῦ ἀγροῦ, πῶς αὐξάνουσιν· οὐ κοπιῶσιν οὐδέ νήθουσιν· λέγω δέ*

ὕμῃν ὅτι οὐδέ Σολομών ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἔν τούτων. Εἰ δέ τόν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα καί αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ θεός οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῶ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπιστοι; Μή οὖν μεριμνήσητε λέγοντες· τί φάγωμεν; ἢ· τί πίνωμεν; ἢ· τί περιβαλώμεθα; Πάντα γάρ ταῦτα τά ἔθνη ἐπιζητοῦσιν· οἶδεν γάρ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρῆζετε τούτων ἀπάντων. Ζητεῖτε δέ πρῶτον τήν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καί τήν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καί ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν" (Ματθ. στ' 25-33).

Στό θαυμάσιο αὐτό κείμενο μᾶς διδάσκει ὁ Κύριος ὅτι ὁ Θεός πού προνοεῖ ὥστε νά "τρέφει τά πετεινά τοῦ οὐρανοῦ" καί νά "αὐξάνει τά κρίνα τοῦ ἀγροῦ" ντύνοντάς τα μέ τόση λαμπρότητα, ὥστε οὔτε ὁ Σολομών μέ ὅλη του τήν βασιλική μεγαλοπρέπεια δέν μπορούσε νά συγκριθῇ μ' αὐτά, ὁ ἴδιος προνοεῖ γιά τόν ἄνθρωπο πολύ περισσότερο, καθόσον ὁ ἄνθρωπος διαφέρει "πολλῶ μᾶλλον" αὐτῶν. Ὁ "πατήρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος" γνωρίζει τίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων καί χορηγεῖ σ' αὐτούς πλουσιοπάροχα τά ἀναγκαῖα, ὄχι μόνον τά ὑλικά, ἀλλά καί τά πνευματικά. Ὁ Θεός πού ἐχάρισε στόν ἄνθρωπο τά ἀνώτερα ἀγαθά πού, εἶναι ἡ ζωή καί τό σῶμα, Αὐτός θά προνοήσῃ νά τοῦ δώσῃ καί τά κατώτερα πού εἶναι ἡ τροφή καί τό ἔνδυμα. Ἡ βασανιστική μέριμνα τοῦ Χριστιανοῦ γιά τήν ἐξασφάλισή τοῦ βίου του ἀναιρεῖ τήν ὀφειλομένη πίστη στήν ἀγαθή Πρόνοια τοῦ Θεοῦ, χωρίς τήν ὁποία οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν "μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τήν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἓνα". "Ταῦτα πάντα" ὅμως "προστεθήσεται ἡμῖν" ὅταν ζοῦμε μέσα στήν ἀγκαλιά τοῦ Θεοῦ καί ζητοῦμε τά ἀνώτερα ἀγαθά πού εἶναι "ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ καί ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ". Τότε αἰσθανόμαστε τήν παρουσία καί τήν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ στή ζωή μας καί ἡ ψυχὴ μας εὐλογεῖ Αὐτόν "Τόν εὐλατεύοντα πάσας τάς ἀνομίας (μας), Τόν ἰώμενον πάσας τάς νόσους (μας), Τόν λυτρούμενον ἐκ φθορᾶς τήν ζωήν (μας)... Τόν ἐμπιπλῶντα ἐν ἀγαθοῖς τήν ἐπιθυμίαν (μας)" (Ψαλμ. ργ' 3-4).

Χάρις στήν εἰδικώτερη πατρική πρόνοια τήν ὁποία ἔχει ὁ Θεός γιά μᾶς, ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι διαφέρομε "πολλῶν στρουθίων" "καί αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἡμῶν ἡριθμημέναι εἰσί" (Ματθ. ιβ' 28) κατά τούς λόγους τοῦ Κυρίου μας. "Ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Κυρίου συνάγεται, ὅτι ἡ ἐκδήλωσις τῆς θείας Προνοίας εἶναι πολλαπλῇ, πολυειδῆς καί πολύμορφος ἀναλόγως τῆς φύσεως τῶν διαφόρων ἀντικειμένων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκτείνεται ἡ ἐπιμέλεια αὐτῆς. Ἡ στοργικὴ δηλαδή μέριμνα τοῦ Θεοῦ περιλαμβάνει μὲν τά πάντα οὐχὶ ὅμως κατὰ τόν αὐτόν τρόπον καί κατὰ τό αὐτό μέτρον. Ἐάν τά κρίνα τοῦ ἀγροῦ ἀμφιέννυσιν διὰ θελκτικοῦ ἐνδύματος, πολλῶ μᾶλλον ἐνδιαφέρεται περὶ τῆς ἐνδσεως τοῦ ἀνθρώπου. Καί ἐάν διατρέφῃ τά πετεινά τοῦ οὐρανοῦ, πολλῶ μᾶλλον φροντίζει περὶ τῆς διατροφῆς τοῦ ἀνθρώπου. Περὶ τῶν ἀνθρώπων οὐχὶ δέ καί περὶ τῆς ἀλόγου κτίσεως ἐβεβαίωσεν ὁ Κύριος,

ὅτι "εὐδόκησεν ὁ πατήρ ἡμῶν δοῦναι αὐτοῖς τὴν βασιλείαν" (Λουκ. ιβ³²). Ἐάν δέ ἀνατέλλῃ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, περὶ τῶν ἐκλεκτῶν βεβαιοῦται, ὅτι δι' αὐτοῦς "κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι" τῆς θλίψεως¹⁰.

4. Ἡ διδασκαλία τῶν Πατέρων

Κατὰ τὴν διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἄρνηση τῆς Θείας Προνοίας εἶναι ἄρνηση κάθε θρησκείας καὶ ἠθικῆς. Γιὰ τὴν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ κάνουν ἐκτενῆ λόγο πολλοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ οἱ πρῶτοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Στὴ συνέχεια μεταφέρομε τὴν διδασκαλία μερικῶν ἐξ αὐτῶν.

Γράφει ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς: "Ἀναιρεθείσης (τῆς θείας προνοίας) μῦθος ἡ περὶ τὸν Σωτῆρα οἰκονομία φαίνεται, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ οὐ κατὰ Χριστὸν φερομένων ἡμῶν. Ἡ γὰρ ἀκόλουθος Χριστῷ διδασκαλία καὶ τὸν δημιουργὸν ἐκθειάζει καὶ τὴν πρόνοιαν μέχρι τῶν κατὰ μέρος ἄγει"¹¹.

Ὁ μακαριστὸς Καθηγητὴς Παναγιώτης Τρεμπέλας, ἀναφερόμενος στό θέμα μας, ἐκθέτει τὴν διδασκαλία τῶν Πατέρων ὡς ἑξῆς: "Οὕτως ἐν τῷ Ποιμένι τοῦ Ἑρμᾶ διακηρύττεται, ὅτι "τό ὄνομα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ βαστάζει τό σύμπαν ὁλόκληρον". Ὁ δέ Ἀθηναγόρας εὐρίσκει ὡς συνεπές καὶ ὡς ἀναγκαίως ἀκόλουθον ἐκεῖνοι, οἵτινες παρεδέξαντο "ποιητὴν τὸν Θεὸν τοῦδε τοῦ παντός", ἐάν θέλουν νά παραμένουν εἰς τὰς ἀρχὰς των, νά ἀναθέτουν τὴν τῶν γενομένων ἀπάντων, "φυλακὴν τε καὶ πρόνοιαν τῇ τοῦ Θεοῦ σοφίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ" καὶ νά μὴ θεωρῶσιν "μηδὲν μήτε τῶν κατὰ γῆν, μήτε τῶν κατ' οὐρανὸν ἀνεπιτρόπευτον μηδ' ἀπρονόητον", ἀλλὰ νά γνωρίζουν "ἐπὶ πᾶν ἀφανές ὁμοίως καὶ φαινόμενον μικρόν τι καὶ μεῖζον διήκουσαν τὴν παρὰ τοῦ ποιήσαντος ἐπιμέλειαν" δεῖται γὰρ πάντα τὰ γενόμενα τῆς παρὰ τοῦ ποιήσαντος ἐπιμελείας, ἰδίως δέ ἕκαστον, καθ' ὃ πέφυκε καὶ πρὸς ὃ πέφυκε". Ὁ δέ Ἰουστῖνος ἀποκλείων τελείως τὴν εἰμαρμένην, ἐπικαλεῖται ὡς ἰσχυρόν ὑπὲρ τῆς Προνοίας τεκμήριον τὰς προφητείας, διὰ τῶν ὁποίων φανεροῦται ὁ Θεὸς προγινώσκων καὶ προδιατάσσων τὰ μέλλοντα καὶ προκαταγγέλλων διὰ τῶν προφητῶν τὰς σωτηρίους βουλὰς αὐτοῦ, τὰς ἐν καταλλήλῳ καιρῷ πραγματοποιηθησομένας. Ὁ Ἀντιοχείας Θεόφιλος ἐξ ἄλλου ἐτυμολογῶν τὴν λέξιν Θεὸς παρατηρεῖ, ὅτι "Θεὸς λέγεται καὶ διὰ τό θέειν, τό δέ θέειν ἐστὶ τό τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ ἐνεργεῖν καὶ τρέφειν καὶ προνοεῖν καὶ κυβερνᾶν καὶ ζωοποιεῖν τὰ πάντα". Ἀλλὰ καὶ ὁ Εἰρηναῖος διακηρύττει, ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει τὴν πρόνοιαν πάντων

¹⁰ Τρεμπέλα Παν., αὐτόθι, σελ. 362.

¹¹ "Στρωματεῖς" Ι, 11, παράθεση ἀπὸ Ἀνδρούτσου Χρ., μν. ἔργ., σελ. 117.

(*Providentiam habet Deus omnium*), θεωρεῖ δέ ἀναγκαῖον ἐκεῖνα, τὰ ὅποια τυγχάνουν προνοίας καί κυβερνήσεως, ἐφ' ὅσον εἶναι λογικά καί δέν εἶναι ἀναίσθητα, νά γινώσκουν τόν προνοητήν καί διοικητήν πάντων. Ὁ δέ Ὁριγένης διδάσκει σαφῶς, ὅτι "διήκει ἡ ἐπισκοπή καί ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ διά πάντων" "καί πάντα μέν περιέχει τὰ προνοούμενα ἡ πρόνοια καί περιεῖληφεν αὐτά, οὐχ ὡς σῶμα δέ περιέχον περιέχει ", ὡς θά ἐξεδέχοντο τὰ συγγέοντα Θεόν καί κόσμον πανθεϊστικά συστήματα, "ἀλλ' ὡς δύναμις θεία καί περιεῖληφυστα τὰ περιεχόμενα ".

»Ἐκ τῶν οἰκουμενικῶν διδασκάλων ὁ μέν Μ. Ἀθανάσιος ὁμιλῶν περί τοῦ παντοδυνάμου καί παντελείου καί ἁγίου Λόγου τοῦ Πατρός παρατηρεῖ, ὅτι "πανταχοῦ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἐφαπλώσας καί φωτίσας, τὰ τε φαινόμενα καί τὰ ἀόρατα πάντα εἰς ἑαυτόν συνέχει καί συσφίγγει, μηδέν ἔρημον τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ἀπολελοιπώς, ἀλλά πάντα καί διά πάντων καί ἕκαστον ἰδίᾳ καί ἀθρόως ὁμοῦ τὰ ὅλα ζωοποιῶν καί διαφυλάττων ". Ὁ δέ Θεῖος Χρυσόστομος δι' εἰκόνης λαμπρᾶς, ἐν τῇ ὁποίᾳ παραβάλλει τήν "τοῦ Θεοῦ Πρόνοιαν " πρὸς "ποταμόν εἰς μυρία σχιζόμενον μέρη τήν ὑποκειμένην ἄρδιν χώραν ", ὑποστηρίζει, ὅτι οὕτω καί αὕτη "πανταχόθεν ἐπιρρεῖ, δαψιλῶς φερομένη καί ροιζηδόν ἐπιούσα καί πάντα πληροῦσα καί οὐκ ἀσφάλειαν παρέχει μόνον ἡμῖν καί βοήθειαν ἀρραγῇ, ἀλλά καί πνευματικὴν χαράν ". Ἐντεῦθεν καθίσταται φανερόν, ὅτι "οὐκ ἔστιν οὐδεὶς, ὃς οὐκ ἀπολύει τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας "12 .

5. Ἀποκλείεται τό αὐτόματον καί ἡ τύχη

Μέ ὅσα μέχρι τώρα εἶπαμε γίνεται πασιφανές ὅτι μιλῶντας γιά Πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀποκλείομε ἀπό τήν Χριστιανική Πίστη καί διδασκαλία τήν Τύχη, τήν Μοῖρα ἢ τήν Εἰμαρμένη. Λέει ὁ ἱερός Χρυσόστομος: "Ἄν ὑπάρχη τύχη, δέν ὑπάρχει κρίση· ἂν ὑπάρχη τύχη, δέν ὑπάρχει πίστη· ἂν ὑπάρχη τύχη, Θεός δέν ὑπάρχει· ἂν ὑπάρχη ἀρετή, δέν ὑπάρχει κακία· ἂν ὑπάρχη τύχη, ὅλα ἄδικα, ὅλα ἄσκοπα καί τὰ ἐνεργοῦμε καί τὰ ὑποφέρομε. Δέν ὑπάρχει ἔπαινος, δέν ὑπάρχει κατηγορία, δέν ὑπάρχει ντροπή, δέν ὑπάρχει αἰσχύνη, δέν ὑπάρχουν νόμοι, δέν ὑπάρχουν δικαστήρια"13. Καί σέ ἄλλο κείμενό του συμπληρώνει: "Πότε θά μάθωμε καλά τόν Κύριό μας; Ἄν ἡ μοῖρα κάνη τούς κακοὺς καί τούς καλοὺς, γιατί συμβουλεύεις τό παιδί, γιατί τό νουθετεῖς; Ὅλα εἶναι χωρίς αἰτία καί σκοπό. Ἀφοῦ ἐκείνη κάνει τούς πλούσιους καί τούς φτωχοὺς, μήν τό στείλῃς σέ σχολεῖα, μή τοῦ

12 Παράθεση ἀπὸ Τρεμπέλα Παν., μν. ἔργ., τόμ.1, σελ. 363-364.

13 μν. ἔργ. σελ. 292.

έξασφαλίσης χρήματα, μήν κάμης τίποτα για νά τοῦ μεγαλώσης τήν περιουσία του, κι ἀνάθεσε στή μοίρα νά τόν φροντίση. Μά δέν ἀποφασίζεις. Βλέπεις ὅτι δέν παραδέχεσαι τή δύναμή της στά μεγαλύτερα καί τήν παραδέχεσαι στά μικρότερα;"¹⁴.

Στόν ἴδιο λόγο του περί Μοίρας καί Προνοίας ὁ ἱερός Πατήρ παρατηρεῖ μεταξύ τῶν ἄλλων: "Βλέπεις σέ ποιόν παραλογισμό μάς ἔφερε ὁ λόγος γιά τή μοίρα; Κανείς δέν εἶναι φρόνιμος, κανείς δέν εἶναι ἄσματος, κανείς δέν εἶναι πλεονέχτης, κανείς δέν εἶναι δίκαιος, χάθηκε κι ἡ ἀρετή καί ἡ κακία, κι ἄδικο ἤρθαμε σ' αὐτή τή ζωή, καί μάλλον ὄχι ἄδικο, ἀλλά καί γιά κακό". Καί καταλήγει: "Εἶναι σά νά ἔσπρωξε κάποιος στόν γκρεμό κι ὕστερα ἔπιασε τόν γκρεμισμένο καί ἀπαιτεῖ τήν τιμωρία του γιατί νά πέση".

Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἀνακεφαλαιώνοντας τήν διδασκαλία τῶν πρό αὐτοῦ πατέρων, γράφει: "Ἀπό αὐτά πού συμβαίνουν, ἄλλα ἐξαρτῶνται ἀπό ἐμᾶς καί ἄλλα ὄχι"¹⁵. "Ἀπό αὐτά πού δέν ἐξαρτῶνται ἀπό ἐμᾶς, ἄλλα, δηλαδή αἱ ἀμοιβαί τῶν πράξεών μας εἰς τήν παροῦσαν καί εἰς τήν μέλλουσαν ζωήν, ἔχουν τάς ἀρχάς των, δηλαδή τάς αἰτίαι των, εἰς αὐτά πού ἐξαρτῶνται ἀπό ἐμᾶς, ὅλα ὅμως τά ὑπόλοιπα ἐξαρτῶνται ἀπό τήν θείαν βουλήν. Ἡ δημιουργία δηλαδή ὅλων προῆλθεν ἀπό τόν Θεόν, ἐνῶ ἡ φθορά εἰσήχθη μέ ἀπάτην ἐξ αἰτίας τῆς ἀμαρτίας μας, πρὸς τιμωρίαν καί ὠφέλειαν..... Ὅλα δέ τά ὑπόλοιπα πρέπει νά τά ἀποδώσωμεν εἰς τόν Θεόν· διότι καί ἡ δημιουργία μας εἶναι ἔργον τῆς δημιουργικῆς του δυνάμεως, καί ἡ διατήρησίς μας εἶναι ἔργον τῆς δυνάμεώς του μέ τήν ὁποίαν μάς συντηρεῖ, καί ἡ διακυβέρνησις καί ἡ σωτηρία μας εἶναι ἔργα τῆς προνοητικῆς του δυνάμεως, καί ἡ αἰωνία ἀπόλαυσις τῶν ἀγαθῶν εἶναι ἔργον τῆς ἀγαθότητός του δι' ἐκείνους πού διαφυλάττουν τό κατά φύσιν, διά τό ὅποῖον καί μάς ἔπλασε"¹⁶.

Τό θέμα τῆς τύχης καί τῆς εἰμαρμένης διαπραγματεύεται κατὰ θαυμάσιο τρόπο καί ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης στό ἔργο του "Κατά εἰμαρμένης".

6. Πρόνοια καί αὐτεξούσιο τοῦ ἀνθρώπου

Τό τελευταῖο σημεῖο τό ὁποῖο πρέπει νά ἀναλύσουμε εἶναι ἡ σχέση τῆς Προνοίας τοῦ Θεοῦ μέ τήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Δηλαδή πῶς συμβιβάζεται ἡ ἐλευθέρα βούληση καί ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου μέ

¹⁴ μν. ἔργ. σελ. 290.

¹⁵ Ἰ. Δαμασκηνοῦ, μν. ἔργ., Β'(25) 39, σελ. 263.

¹⁶ Αὐτόθι, Β' 28. 42, σελ. 263.

τήν ἀγαθή Πρόνοια τοῦ Θεοῦ σάν παρέμβαση στήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου μέ σκοπό τήν πνευματική του ὠφέλεια.

Εἶναι γνωστό, ὅτι ὁ "κατ' εἰκόνα Θεοῦ" πλασθεῖς ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται καί ξεχωρίζει ἀπό τά λοιπά ὄντα γιά τό αὐτεξού-σιο, τήν ἐλευθερία ἐνεργείας στίς πράξεις του.

Ὁ Ἀπ. Ἰάκωβος σημειώνει στήν ἐπιστολή του ὅτι *"διά νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι"* (βλ. 12). Ἡ ἐλευθερία αὕτη τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐκόστισε ἤδη τήν ἀπό τοῦ Παραδείσου ἔξοδον καί ἀπέβη αἰτία τῆς πτώσεώς του. Ἡ ἴδια ἐλευθερία τόν συνοδεύει σέ ὅλες τίς πράξεις του καί τόν καθιστᾷ ὑπεύθυνο στίς ἐπιλογές του.

Ὁ Χρῆστος Ἀνδροῦτσος παρατηρεῖ: *"Καί τά μέν ἄψυχα καί ἄλογα κατευθύνονται κατ' ἀνάγκην πρὸς τό τέλος τοῦ κόσμου δυνάμει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐγκειμένων νόμων, εἰς οὓς καί ὑπόκεινται. Ἐπὶ τήν ἐλευθερίαν ὁμως θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπενεργεῖ ἡ θεία πρόνοια ἐσωτερικῶς διεγείρουσα καί ἐνισχύουσα πρὸς τό ἀγαθόν. Τῶν κακῶν πράξεων δέν συμμετέχει ἡ θεία πρόνοια, παραχωροῦσα αὐτάς κατὰ τόν καθιερωμένον ὅρον, ἥτοι ἀνεχομένη ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τήν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου πράξεις, ἃς ἀποστρέφεται· οὐδέν ἥττον τάς ἀκολουθίας τῶν πράξεων τούτων διευθύνει ἡ θεία πρόνοια πρὸς τό ἀγαθόν, ἀποφαίνουσα κατὰ τόν λόγον τοῦτον καί τό κακόν ὑπηρετικόν τοῦ ἀγαθοῦ"*¹⁷. Καί καταλήγει: *«Ἐν μέν τῷ ἀποφασίζειν εἶνε πάντη ἐλεύθερος ὁ ἄνθρωπος, τό ἀποτέλεσμα ὁμως προσδιορίζεται καί ὑπ' ἄλλων παραγόντων ἢ αἰτίων, ὡς δέ τοιοῦτον κεῖται ὑπό τήν περιορίζουσιν καί ἄλλων προσδιορίζουσιν αὐτό χεῖρα τοῦ Ὑψίστου. Οὕτως ἡ ἐλευθερία βούλησις "δέν παραβλάπτεται, ἀλλά κρατεῖται καί ἐπιβλέπεται ὑπό τῆς θείας προνοίας"*¹⁸.

Ἐδῶ ἐντάσσεται καί ἡ ἔκτακτη παρέμβαση τοῦ Θεοῦ στήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου καί στούς νόμους τῆς φύσεως παράγουσα τά θαύματα.

Ὁ ἱ. Δαμασκηνός, ἀναλύοντας περαιτέρω τόν τρόπον τῆς παρεμβάσεως τῆς Θεῆς Προνοίας στήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου, γράφει: *"Καί ἀπό αὐτά πού ἀνήκουν εἰς τήν πρόνοιαν ἄλλα γίνονται, διότι εἶναι εὐάρεστα εἰς αὐτόν, καί ἄλλα κατὰ παραχώρησιν. Καί εἶναι εὐάρεστα εἰς αὐτόν, ὅσα εἶναι καλά χωρίς ἀντίρρησιν, κατὰ παραχώρησιν δέ, ὅσα εἶναι κακά. Ἐπιτρέπει δηλαδή συχνά νά εὐρεθῇ εἰς συμφοράς καί ὁ δίκαιος, διά νά φανερώσῃ εἰς τοὺς ἄλλους τήν ἀρετήν πού εἶναι κρυμμένη ἐντός του, ὅπως εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ Ἰώβ. Ἄλλοτε ἐπιτρέπει νά συμβῇ κάποιο παράδοξον γεγονός, διά νά πραγματοποιήσῃ μέ τό γεγονός πού φαίνεται παράδοξον, ἓνα μεγάλο καί θαυμαστόν κατόρθωμα, ὅπως μέ τόν σταυρόν ἐπραγματοποίησε τήν σωτηρίαν τῶν*

¹⁷ μν. ἔργ. σελ. 117.

¹⁸ αὐτόθι.

άνθρώπων. Εἰς ἄλλην περίπτωσιν ἐπιτρέπει νά ὑποφέρῃ ὁ ὅσιος, διὰ νά μή παρεκκλίνῃ ἀπό τήν ὀρθήν συνείδησιν ἥ καί διὰ νά μή παρασυρθῇ εἰς τήν ὑπερηφάνειαν ἀπό τήν πνευματικήν δύναμιν καί χάριν πού τοῦ ἐδόθη, ὅπως εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ Παύλου¹⁹.

Οἱ τρόποι ἐκδηλώσεως τῆς θείας Προνοίας, κατά τόν ἱερό Δαμασκηνό εἶναι πολλοί καί δέν μποροῦν νά γίνουν πάντοτε ἀντιληπτοί. "Πρέπει ἐπίσης νά γνωρίζωμεν ὅτι ἡ ἐκλογή αὐτῶν πού εἶναι δυνατόν νά ἐκτελεσθοῦν ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπό ἐμᾶς, ἡ ἐκτέλεσις ὅμως συχνά ἐμποδίζεται ἀπό κάποιο σχέδιον τῆς θείας προνοίας"²⁰. Αὐτό γίνεται μέσα στό πλαίσιο τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ πάνω στίς τελικές ἀποφάσεις τοῦ ἀνθρώπου. Σ' αὐτούς τούς τρόπους ἐντάσσεται καί ἡ Θεία ἐγκατάλειψη. Ὁ ἱερός πατήρ παρατηρεῖ: "Υπάρχουν δύο εἶδη τῆς ἐγκαταλείψεως· ὑπάρχει δηλαδή ἐγκατάλειψις οἰκονομική καί διδακτική, καί ὑπάρχει ἐγκατάλειψις πού ὁδηγεῖ εἰς πλήρη ἀπελπισίαν. Οἰκονομική βέβαια καί διδακτική εἶναι αὕτη πού γίνεται διὰ τήν διόρθωσιν καί σωτηρίαν καί δόξαν αὐτοῦ πού ὑποφέρει ἥ καί διὰ τόν ζῆλον τῶν ἄλλων καί διὰ τήν μίμησιν ἥ καί πρὸς δόξαν Θεοῦ· ἡ τελεία ὅμως ἐγκατάλειψις γίνεται, ὅταν ὁ ἄνθρωπος παραμείνῃ μέ τήν πρόθεσιν τοῦ ἀναίσθητος καί ἀδιόρθωτος, ἥ καλύτερα ἀθεράπευτος, μολονότι ὁ Θεός ἔχει κάμει ὅλα αὐτά πού συντελοῦν εἰς τήν σωτηρίαν· τότε ἀφήνεται εἰς τήν τελείαν καταστροφὴν, ὅπως ὁ Ἰούδας. Εἶθε νά μᾶς λυπηθῇ ὁ Θεός καί νά μᾶς γλυτώσῃ ἀπό τέτοιου εἴδους ἐγκατάλειψιν"²¹.

Εἶναι τότε πού αἰσθανόμαστε καί ζητοῦμε περισσότερο τήν Παρουσία τοῦ Θεοῦ. "Στό σκοτάδι αἰσθανόμαστε καλύτερα τό φῶς", τό ζητοῦμε, τό πιστεθόμε περισσότερο.

Τό συμπέρασμα τοῦ ἱ. Δαμασκηνοῦ εἶναι ὅτι: "Ὁ Θεός προ-νοεῖ δι' ὅλην τήν δημιουργίαν καί διὰ μέσου ὅλης τῆς δημιουργίας, εὐεργετῶντας καί διδάσκοντας συχνά ἀκόμη καί διὰ μέσου τῶν δαιμόνων, ὅπως εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ Ἰώβ καί τῶν χοίρων"²².

7. Ἐπίλογος

Κατακλείομε τήν διαπραγμάτευση τοῦ θέματός μας μέ δύο ἀποσπάσματα ἀπό σχετικά κείμενα: Στό ἕνα, μακαριστός Μητροπολίτης τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα, γράφει: "Ἡ ἄρνησις τῆς θείας Προνοίας, ἥτις ὀρθῶς λέγεται ὑπό τῶν Ἀγίων Πατέρων συνεχὴς δημιουργία, εἶνε καί ἄρνησις αὐτῆς τῆς θρησκείας καί τῆς ἠθικῆς, αὐτῆς τῆς υπάρξεως τοῦ Θεοῦ,

¹⁹ ἱ. Δαμασκηνοῦ, μν. ἔργ., Β' (28) 42, σελ. 267

²⁰ αὐτόθι, σελ. 259.

²¹ αὐτόθι, σελ. 269.

²² αὐτόθι, σελ. 271.

διότι παριστᾷ Αὐτόν ἄσπλαγχνον πρὸς τὰ ἴδια ἔργα, πρὸς τὰ ἴδια τέκνα. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως πάντοτε ἐπίστευσεν εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε προσεύχεται καὶ ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν ταύτης καὶ δὴ εἰς τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις τῆς ζωῆς του. Οὕτω δέ ἡ προσευχή εἶνε ἔνδειξις τρανὴ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ καθολικῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν· εἶνε σάλπιγξ, σαλπίζουσα τὴν ἀλήθειαν, ἣν καὶ αὐτοὶ οἱ εἰδωολάτραι ἀποδέχονται· βροντή, ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς βροντοφωνοῦσα, ὅτι ὑψίστη Δύναμις καὶ Σοφία διευθύνει τὰ βήματά του καὶ μεταβάλλει τὰ πράγματα πρὸς ὠφέλειαν καὶ σωτηρίαν του"²³.

Τό ἄλλο κείμενο εἶναι ἀπὸ τὸν θησαυρό τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ: "Πρέπει λοιπόν ἔχοντας ἐστραμμένην τὴν προσοχήν μας εἰς αὐτά, ὅλα νὰ τὰ θαυμάζωμεν, ὅλα νὰ τὰ ἐπαινοῦμεν, ὅλα τὰ ἔργα τῆς προνοίας νὰ τὰ δεχώμεθα χωρὶς ἐξέτασιν, καὶ ἂν ἀκόμη φαίνωνται εἰς τοὺς πολλοὺς ὅτι εἶναι ἄδικα, διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι ἄγνωστος καὶ ἀκατανόητος ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ, καὶ μόνον εἰς αὐτόν εἶναι γνωστοί οἱ διαλογισμοὶ μας καὶ αἱ πράξεις μας καὶ αὐτὰ πού πρόκειται νὰ συμβοῦν"²⁴.

Ἡ πίστη περὶ τῆς Προνοίας τοῦ Θεοῦ διδάσκεται ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἀποτελεῖ δέ τὸν πυρῆνα τῆς Πατερικῆς ἀγιοπνευματικῆς διδασκαλίας. Ἡ πίστη αὕτη εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τὴν πίστη περὶ διακρίσεως (διαφορᾶς) οὐσίας μεταξὺ Θεοῦ Δημιουργοῦ καὶ κτιστῶν ὄντων. Στὴν "Κυριακὴ Προσευχή", καθιερωμένη ἀπὸ τὸν Ἰδιο τὸν Κύριο Ἰησοῦ, ὁ πιστὸς ὁμολογεῖ τὴν ἐμπιστοσύνην του στὴν Θεία Πρόνοια: "Γεννηθῆτω τό θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς". Ἐπαφίεται στὴν ἀγάπη καὶ τὴν φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα μέ τὴν ὑπόσχεση τοῦ Κυρίου ὅτι: "Ὅ,τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω" (Ἰω. ιδ' 13) καὶ ὅτι: "πάντα ὅσα ἐὰν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, λήψετε" (Ματθ. κα' 22). Ὁ πιστὸς ἄνθρωπος, ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ του φέρει μὲν πλήρη τὴν εὐθύνη τῶν πράξεών του συχνά ὅμως ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐπικαλεῖται τὴν δύναμη, τὸ ἔλεος, τὴν πρόνοια καὶ τὴν παρέμβαση τοῦ Θεοῦ στὴν ζωὴ καὶ στὰ ἔργα του. Ἡ ἀπάντηση ἀνήκει ἀποκλειστικά στὴν Θεία βούληση, ὡς ἀνταπόκριση στὴν πίστη τοῦ χριστιανοῦ. Βασικὴ, βεβαίως, προϋπόθεση εἶναι ἡ πίστη, ἡ ἐμπιστοσύνη στὴν Πρόνοια καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ Πατέρα, ὁ Ὅποιος οὐδέποτε ἐγκαταλείπει τὰ τέκνα Του, ὅσο «ἄσωποι υἱοί» καὶ ἂν ἀποδειχθοῦν, ἀναμένοντάς τὴν ἐπιστροφή τους, ἐκτός ἐάν ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ἀρνηθῇ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ στὴν ζωὴ του. Ὁ Θεός "τόν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους" (Ματθ. ε' 45). Ὁ πιστὸς Χριστιανός, λοιπόν, μακριὰ ἀπὸ μοιρολατρίας καὶ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ πού τοῦ χάρισε ὁ

²³ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Πολυκάρπου, Λόγοι, σελ. 186.

²⁴ Ἱ. Δαμασκηνοῦ, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 265.

Ἰδιος ὁ Δημιουργός, στηρίζεται μέ πίστη καί ἐμπιστοσύνη στήν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ, πρὸς ἐπίτευξη τῶν πνευματικῶν καί τῶν προσκαίρων σκοπῶν του. Εἶναι πράγματι εὐσεβής ἡ παράδοση νά ἐπιστεγάζει πάντοτε τίς προσπάθειές του αὐτές μέ τήν εὐχή: "Ἄν θέλει ὁ Θεός", "Πρῶτα ὁ Θεός", "Ἄν εἶναι θέλημα Θεοῦ" ἢ "Ἦταν θέλημα Θεοῦ".

Ἄς μήν "ἐπιλανθανόμεθα", λοιπόν, τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ πρὸς ἐμᾶς. Ἄς ἔχωμε ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στήν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ Πατέρα μας γιά μᾶς, ἰδιαίτερα στίς στιγμές τοῦ πειρασμοῦ, διότι γνωρίζομε ὅτι *"καθὼς οἰκτεῖρει πατήρ υἱοὺς ὡκτείρησεν Κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτόν· ὅτι αὐτός ἔγνω τό πλάσμα ἡμῶν, ἐμνήσθη ὅτι χοῦς ἐσμέν"* (Ψαλμ. ρβ' 13-14). Καί ἄς ἔχωμε τήν βεβαιότητα ὅτι ὁ Εὐεργέτης μας Πανάγαθος Θεός, ὅπως προνόησε νά μᾶς χαρίσῃ τήν ζωή καί τά πρόσκαιρα καί νά ἀποστείλῃ γιά μᾶς Σωτῆρα Χριστόν, θά προνοήσῃ νά μᾶς χαρίσῃ καί τά αἰώνια, ὅχι δέ μόνον σέ μᾶς, ἀλλά *"καί πᾶσι τοῖς ἡγαπηκόσι τήν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ"* (ΒΉ Τιμ. δ' 8).